

Олександр Бонь

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ СПРИЯННЯ ВЧЕНИМ У КИЄВІ В 1920-х рр.: СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ

У статті досліджується діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у найбільш критичний період — 1920–1925 рр. В умовах голоду 1921–1923 рр. у найбільшому науковому центрі України Києві комітет підтримував своєю роботою не тільки науковців, викладачів вищих навчальних закладів, але й митців. Розглядаються механізми, як ця допомога була перетворена більшовицькою владою на засіб соціального контролю інтелігенції.

Ключові слова: ВУКСВ, інтелігенція, соціальний контроль, житло, академпайок, оздоровлення, матеріально-грошове забезпечення.

Зміцнення більшовицької влади в Україні супроводжувалось руйнуванням традиційної економічної системи, післявоєнної розрухою. В умовах голоду 1921–1923 рр. у найбільшому науковому центрі України Києві науковці, митці, загалом інтелігенція, опинились у край тяжкому матеріальному становищі. Громадські та державні інституції намагались покращити соціальний стан цієї, у недавньому минулому провідної сили українського суспільства, яка визначала напрямок становлення державності та розвитку культури. Але ідеологічні настанови більшовицького режиму перетворили інтелігенцію на соціально і матеріально маргінальну групу, адже вона вважалась нетрудовою. Постало питання, окрім вияву лояльності до режиму, матеріального виживання вчених і діячів мистецтва.

У цих умовах був створений у жовтні 1921 р. Всеукраїнський комітет сприяння вченим (далі — ВУКСВ), який підтримував своєю роботою не тільки науковців, викладачів вищих навчальних закладів, але й митців. Таке широке трактування поняття «вчений» дає змогу стверджувати, що предметом опіки цієї організації була загалом інтелігенція. Цю ситуацію використав режим для впровадження соціального контролю над цією суспільною групою.

Метою дослідження є вивчення форм допомоги ВУКСВ інтелігенції, а відтак і контролю соціального життя київської інтелігенції — вчених і митців у першій половині 1920-х рр.

Тема діяльності Всеукраїнського комітету сприяння вченим вже досліджувалась істориками. Ольга Коляструк вивчала як загалом повсякдення інтелігенції 1920-х рр.¹, так

і основні аспекти діяльності ВУКСВ². Сергій Білокінь показав персональний склад і діяльність створеного ВУКСВ Будинку вчених у Києві³. К. Діденко досліджувала сприяння ВУКСВ соціальному забезпеченню вчених⁴ та діяльність комітету з відкриття Будинків вчених в радянській Україні у 1920-х рр.⁵

Після еміграції частини інтелектуальної еліти внаслідок війни за кордон більшовицький режим був зацікавлений у створенні хоча б мінімальних умов для інтелігенції з метою будівництва «нового суспільства». Влада скористалась із цієї ситуації, щоб підтримати лояльних до неї представників інтелігенції. Тому ми розглядаємо різні форми соціальної підтримки одночасно і як форми соціального контролю.

Можна погодитись із О. Коляструк стосовно того, що із тимчасового органу допомоги вченим, науково-педагогічним працівникам та митцям ВУКСВ перетворився на постійний через соціально-економічні потреби не тільки інтелігенції, але й уряду. Після перших років існування він став «сполучною ланкою у взаєминах влади та інтелігенції, був випробуваним регулятивним

² Коляструк О.А. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 20-ті рр. XX ст. // Інтелігенція і влада. — 2008. — Вип. 13. — С. 97–111.

³ Білокінь С. Київська вчена корпорація (20–50-ті рр. XX ст.) // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. — 2008. — Вип. 14. — С. 288–305.

⁴ Діденко К.В. Діяльність всеукраїнського комітету сприяння вченим щодо соціального забезпечення науковців УСРР у 20-х рр. XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2014. — Вип. 40. — С. 125–128.

⁵ Діденко К.В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим з відкриття Будинків вчених в Україні (1920-і рр.) // Гуржіївські історичні читання. — 2014. — Вип. 7. — С. 308–310.

¹ Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя. — Х. : Раритети України, 2010. — 386 с.

інститутом і налагодив необхідну на той час систему контролю над нею»⁶.

Київське бюро Всеукраїнського комітету допомоги вченим (ВУКСВ) співпрацювало з київською Секцією наукових робітників: секція делегувала для постійної роботи представника з вирішальним голосом у справах, що стосувались матеріальної і грошової допомоги окремим митцям і вченим.

Першим завданням стала реєстрація вчених. Але допомоги потребували і митці, тому і вони були включені до реєстрації. Важлива і громізка робота з реєстрації провадилась українською експертною комісією на чолі із заступником народного комісара освіти Яном Ряппо. І хоча вона була завершена наприкінці 1921 р., на початку 1922 р. знову постало питання через необхідність внесення уточнень і виправлень. Всі зареєстровані були поділені на 5 категорій (5 — найвизначніші вчені) та позакатегорійних молодих вчених (згодом поділ був змінений). По Києву на першу половину 1922 р. їх кількість була такою: молодих вчених — 220, 1 категорії — 345, другої — 263, третьої — 142, четвертої — 30, п'ятої — 4, загалом 1003 особи⁷. Фінансування діяльності ВУКСВ провадилось через Київську секцію наукових робітників. У 1925 р. воно складало 24 100 крб (дещо більше було тільки на Харківську СНР). Додаткове академічне забезпечення складало 744 крб, також окремі суми виділялись на зарплатню тощо.

Тепер розглянемо основні напрямки діяльності ВУКСВ у Києві.

Житло. Згідно з Постановою Ради народних комісарів, прийнятою у Москві 16 січня 1922 р. на розвиток постанови від 6 грудня 1921 р. про забезпечення нормальних умов діяльності наукових робітників, по аналогії в радянській Україні передбачалось надавати зареєстрованим одну додаткову кімнату понад загальну норму. А у виняткових випадках, з особливого дозволу (ще один бар'єр, який залежав від рішення влади) надавалось право на користування приміщеннями для лабораторій, бібліотек, колекцій тощо. Якщо помешкання виходило за межі норми, вченим надавалось право на «самоуцілювання» у двотижневий строк. Виселення передбачалось за рішенням суду у випадку хижацького ставлення до житла, невнесення плати чи порушення письмового договору найму. Комісії з покращення побуту вчених видавали посвідчення, які були обов'язковими для відділів комунального господарства⁸.

⁶ Коляструк О.А. Діяльність Всеукраїнського комітету... — С. 100.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО). — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 68. — Арк. 2.

⁸ ЦДАВО. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 47.

28 лютого 1922 р. київське бюро ВУКСВ заслухало доповідь П. Лозієва у справі щодо заборони виселення та зменшення платні за квартиру до 7 % з усієї суми утримання, яку одержував науковий робітник по установі⁹. Такий підхід поліпшував матеріальну ситуацію вчених і митців.

У звіті ВУКСВ за жовтень 1925 — лютий 1927 р. зазначено, що комітет порушував клопотання про денационалізацію будинків (націоналізованих, вочевидь, на початку встановлення більшовицького режиму) та закріплення у довічне безоплатне користування помешкань і дач інтелігенції¹⁰.

Оздоровлення. Раднарком УСРР та ВУКСВ 17 лютого 1922 р. видали мандат завідувачу Севастопольським відділом народної освіти Миколі Костянтиновичу Кнічеру для організації міжнародної оздоровниці ім. Толстого в маєтку Паніної у Гаспрі (Крим) для використання в інтересах працівників культури України (у тому числі і з Києва) через організацію при оздоровниці кутка ім. Т. Шевченка. Продукти для закладу Україною постачались окремо¹¹.

Ці обмежені можливості київське бюро намагалось доповнити оздоровленням вчених поблизу Києва та у самому місті. 12 лютого 1922 р. на засіданні київського бюро ВУКСВ за доповіддю Михайла Івановича Мітіліно ухвалили: увійти з пропозицією до ради профспілок щодо визначення становища Святошинського санаторію № 76 (колишнього Сультовського), оскільки ВУКСВ із профспілками володіли об'єктом як співвласники. Хворих до нього пропонувалось направляти особливою відбірною комісією, яка мала призначатися колегією Радпрофу і ВУКСВ. Планувалось перебування там протягом 6 тижнів, після чого хворий обов'язково виписувався. На переговори із профспілками було делеговано М. Мітіліно. Одночасно київське бюро ВУКСВ вирішило звернутись до голови Губернського відділу соцзабезпечення з проханням переуступити права на будинок відпочинку вчених.

Одночасно у Києво-Печерській лаврі ВУКСВ мав будинок відпочинку і звертався до відділу комунального господарства з проханням закріпити за ним сад, прилеглий до будинку відпочинку¹². А 22 лютого 1922 р. засідання київського бюро ухвалило домагатися цілковитої передачі будинку відпочинку вчених (у Лаврі) у відання комітету. Губсозабез був не проти цього, але за умови, що комітет зможе утримувати об'єкт, якщо ні — пропонувалась співвласність, як і санаторію у Святошино. На тому ж засіданні вирішили додати кошти на його ремонт¹³.

⁹ Там само. — Спр. 14. — Арк. 18 зв.

¹⁰ Там само. — Арк. 6.

¹¹ Там само. — Спр. 1. — Арк. 68.

¹² Там само. — Спр. 14. — Арк. 1-1 зв., 5.

¹³ Там само. — Арк. 7 зв.

На початку березня 1922 р. бюро заслухало доповідь доктора Сувальського про становище санаторію, де було відсутнє водопостачання, електрика, телефон, та його ремонт. Вирішувалось питання про необхідність фармацевта в санаторії. Невдовзі ухвалили рішення відкрити санаторій 25 березня, а 20 березня почати роботу приймальної комісії в квартирі Сувальського. Лікарів Сувальського і Епштейна було прийнято у штат з оплатою і щомісячним преміюванням у розмірі 75 руб. золотом. Одночасно просили Сувальського організувати швидко допомогу для вчених у себе в кабінеті¹⁴.

Утім, як свідчить протокол київського бюро ВУКСВ від 5 травня 1922 р., відкриття через матеріальні негаразди відкладалось і було заплановане на 10 травня. Після довгих дебатів (засідання тривало з 14.00 до 20.00) у присутності голови бюро Г.Н. Хименко, членів І.Л. Бабата, А.Ю. Кримського і П.Н. Лозієва вирішено у раді профспілок остаточно визначити справу з санаторієм. Про стан матеріального забезпечення у закладі свідчить їх ухвала: кожен відпочивальник повинен був мати власні подушку, простирадло, ковдру, ніж, виделку, 2 тарілки та ложку¹⁵.

І цього разу відкриття відбулося. На кінець травня 1922 р. у санаторії було 15 хворих і стільки ж персоналу. Відзначалося добре харчування і догляд. Проте рада профспілок також хотіла розміщати там для оздоровлення своїх хворих¹⁶. Це породжувало конфлікт, і у липні 1922 р. київське бюро звернулось до центрального бюро ВУКСВ і до наркома освіти Г. Гринька з клопотанням про неможливість господарювання у санаторії ВУКСВ і ради профспілок. У ідальні видавались різні харчі: для робітників — м'ясо і каша, для учених — зелень, молоко. Понад те, різниця інтересів пацієнтів за одним столом, в одному і тому самому приміщенні «при не розвіяному ще упередженні Совпрофа, що професура, як якась контрреволюція», призводила до морального і соціального протистояння між відпочивальниками. Згадувалась ще одна серйозна проблема — в умовах крайньої нужди науковці перетворювались на сезонних «пожилців» у санаторії¹⁷.

Звіт Київського відділення ВУКСВ від 17 червня — 17 липня 1922 р. свідчить про кількісне зростання відпочивальників зі збереженням існуючого «двовладдя»: ученим було відведено 30 місць, а раді профспілок — 25. Загалом санаторій прийняв 82 учених. Перебування

тривало 4–5 тижнів. Функціонувала водолікарня з вуглекислими ваннами і «електризацією»¹⁸.

І надалі оздоровлення було одним із визначальних напрямків роботи ВУКСВ. У звіті організації за 1922–1923 рр. є яскраве і емоційне (зазвичай не властиве протоколам) пояснення цьому: не маючи з початку світової війни можливості відновлювати сили, науковці «вкрай перевтомлені». Через це їх розумовий і загальний життєвий імпульс міг ослабнути, що вплинуло б на продуктивність наукової творчості. І тому з травня 1922 р. ВУКСВ першочергово поставило питання про, як сформульовано в документі, «ремонт» наукових діячів¹⁹.

За допомогою РНК, окремих наркоматів, закордонних організацій вдалося відкрити в Харкові, Києві, Катеринославі, Одесі будинки відпочинку на 180 місячних місць. Все ж провести відпочинок на 180 місць у 1922 р. не вдалось, але доповнювали це курортні лікування для найбільш потребуючих. Незадоволені потреби і відмова Центрального комітету покращення побуту вчених у Москві у наданні місць в його санаторіях на Кавказі та Криму змусили ВУКСВ облаштувати власний санаторій у Криму. Хоча і віддалений від моря — в горах біля Ялти, все ж відпочили у ньому близько 100 осіб. Розрахований він був на 75 відпочивальників у 6 літніх місяців і для 25 хворих узимку. У той час у «ремонтній» кампанії пройшли оздоровлення 800 осіб²⁰.

І пізніші звіти (жовтень 1925 — лютий 1927 р.) свідчать про те, що оздоровлення було у центрі уваги ВУКСВ. Пропорційно між секціями було розподілено 512 місць у кримських будинках відпочинку «Бююрнус» та «Карасан». Планувалось у 1927 р. підвищити витрати до 87 086 крб: 60 086 з коштів бюджету і 27 000 крб від відпочивальників, — а також збільшити число місць у санаторіях. Існувала і форма закупівлі місць у санаторіях Північного Кавказу: у Кисловодську — 70, Єсентуках — 20, Залізноводську — 10 місць²¹.

Забезпечення продуктами (академічний пайок). Вирішувались питання академпайка переважно індивідуально за поданням власноручно заповненої анкети (ще один інструмент контролю). Рішення приймала міжвідомча комісія з представників наркомату освіти, профспілок, Промбюро, київського бюро ВУКСВ.

Так, 16 грудня 1920 р. рішенням цієї комісії було включено до числа осіб, які отримували академпайок, письменницю Христину Алчевську та викладачів Музичної академії²², поет

¹⁴ ЦДАВО. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 39–40.

¹⁵ Там само. — Арк. 87.

¹⁶ Там само. — Арк. 107.

¹⁷ Там само. — Арк. 139.

¹⁸ Там само. — Арк. 140.

¹⁹ Там само. — Спр. 68. — Арк. 2.

²⁰ Там само. — Арк. 5.

²¹ Там само. — Спр. 187. — Арк. 2.

²² Там само. — Спр. 11. — Арк. 11.

Михайло Семенко був зарахований на отримання пайка²³.

У січні 1922 р. по Києву вже отримували 1044 індивідуальні пайки, також видавались сімейні пайки (2,5 пайка на індивідуальний — 2610) — і це більше третини їх кількості по всій Україні (3025)²⁴.

12 лютого 1922 р. на засіданні бюро Київського відділу ВУКСВ у присутності заступника голови Г.Н. Хименко, членів комітету академіка А.Ю. Кримського, М.І. Митіліно, П.Н. Лозієва та інших було прийнято рішення звернутись до Москви за інструкцією про створення комісії з академпайка (мав змінитись її формат). Тоді ж ухвалили просити губвідділ продовольства передати залишок продпайків за грудень і січень для утримання санаторію, будинку відпочинку та окремих учених. Зауважимо, що було прийнято рішення, за яким пайок мав становити не менше 3600 калорій щоденно²⁵. А вже 28 лютого 1922 р. бюро змушене погодитись із заміною продуктів у академпайку: цукерок — цукром, м'яса — яйцями (1 фунт м'яса прирівнювався до 3 яєць), борошна — частково крупами²⁶.

Цікава новація березня 1922 р. Так, на засіданні комісії з академпайка (заснованій згідно з декретом 16 березня) 12 квітня визначено принцип його розподілу, а саме: лише для закладів, які не перейшли на самоокупність і залишились на державному утриманні — ВУАН, ВІНО, Медінститут, Ветеринарний і Клінічний інституту, Київський інститут народного господарства, Київський політехнічний інститут, Консерваторія та Академія мистецтв. Решта установ мали подавати індивідуальні заявки. Також було погоджено, що працівники з науковим ступенем та співробітники ВУАН мають безумовне право на пайок²⁷.

У звіті ВУКСВ про роботу протягом листопада 1922 р. — листопада 1923 р. зазначалось, що не вдалось належним чином виконати плани через обмеження матеріальних ресурсів та неформлені юридичні права. Було скорочено академпайки майже на половину, і їх кількість, що припадала на УСРР, складала всього 4000, включаючи і сімейні. Якість продуктів покращили, а от кількість при потребі України в 5500 залишилась попередньою. Їх розподілили так: Харків — 1272, Київ — 1160, Одеса — 775, Катеринослав — 365²⁸.

Продуктова допомога доповнювалась ставками додаткового академічного забезпечення

(фактично доплатами). Але вони були мінімальні. Все ж, якщо видавались вчасно, це давало можливість з натуральною частиною академпайка та при заробітній платі мінімально балансувати бюджет наукових працівників. Щомісячно отримували додаткове академічне забезпечення 2276 представників інтелігенції в УСРР. У Києві найбільше — 793 особи²⁹.

Матеріально-грошове забезпечення. Протоколи засідань Київського відділення ВУКСВ передають весь драматизм ситуації із матеріальним становищем вчених і митців Києва у першій половині 1920-х рр. Проаналізуємо один із перших протоколів київського бюро ВУКСВ. 12 лютого 1922 р. воно пропонувало негайно поставити питання перед владними органами про організацію широкої безкоштовної допомоги у масштабах міста для працівників науки. Підтвердженням необхідності цього може слугувати розглянуте на засіданні прохання професора В.Ф. Чижа про поміщення його до припинення холодів у терапевтичне відділення лікарні Покровського жіночого монастиря. Можна уявити становище рядових вчених, митців, викладачів Києва, якщо проректор Всеукраїнського педагогічного інституту (колишнього університету) Ч.Ф. Чепіга звертався з проханням надати одяг, взуття і білизну. Але бюро відклало вирішення питання до наступного транспорту. Так само як і прохання лаборанта Політехнічного інституту А. Любинського видати черевики. На тому ж засіданні задовольнили прохання відомого архівіста В.В. Міяковського видати черевики та клопотання знаного мистецтвознавця академіка Ф.І. Шміта і професора Гольдмана надати відріз тканини на брюки і черевики³⁰.

Тоді ж розглядався список позачергової видачі речей професурі Києва, зокрема, задовольнили прохання про черевики у відповідності зі списком: А.Г. Голодмана, Г.В. Дайна, Є.Є. Слущького, В.А. Кордта, М.В. Птуху, А.І. Гілярова, О.М. Покровського, І.Д. Тучапського, при чому останньому видали грошову допомогу в 500 000 руб. Зауважимо, що на 18 лютого 1922 р. товарна і грошова наявність комітету була такою: сукна — 130 аршинів 2 вершки, черевиків — 2 пари, костюмів — 9, білизни — 24 пари, грошей — 23 800 000 руб. (з них 15 млн облігаціями)³¹.

На засіданні 22 лютого 1922 р. було вирішено направити П.Н. Лозієва на Всеукраїнську конференцію комітетів допомоги вченим і зобов'язано порушити такі питання: а) академпайок повинен знаходитися в цілковитому розпорядженні бюро комітету, а окружний

²³ Там само. — Спр. 14. — Арк. 6.

²⁴ Там само. — Спр. 15. — Арк. 11.

²⁵ Там само. — Спр. 14. — Арк. 1-1 зв.

²⁶ Там само. — Арк. 18 зв.

²⁷ Там само. — Арк. 82.

²⁸ Там само. — Спр. 68. — Арк. 2.

²⁹ Там само. — Арк. 2 а.

³⁰ Там само. — Спр. 14. — Арк. 5-5 зв.

³¹ Там само. — Арк. 3.

продовольчий комітет має тільки реалізувати наряди за пропозиціями комітету в межах самого наряду; б) санаторій науковців повинен мати свій окремий наряд на пайки на 20 осіб на 2 місяці; в) поліпшення побуту вчених, реального забезпечення їхнього життя та спокійної наукової роботи (охорона помешкань, праці, акуратність у видачах академпайків, підвищення платні хоча б до прожиткового мінімуму), щоб зупинити еміграцію вчених Києва (і взагалі всієї України) за кордон з відкриттям кордонів; г) отримання дозволу зв'язатись безпосередньо ВУКСВ із закордоном, з усім науковим світом та комісіями допомоги³².

На цьому засіданні приймалися рішення по знакових для Києва постатях. Так академпайок призначено Всеволоду Зуммеру, Людмилі Старицькій-Черняхівській видано на повне верхнє вбрання білого сукна³³. І надалі бюро через обмежені можливості допомагало переважно тканиною для пошиття одягу.

Київське бюро ВУКСВ надавало допомогу у той критичний момент не тільки науковцям, але й митцям, які в силу особливості професії потерпали від матеріальної скрути. Вражає список працівників мистецтва із зазначенням сфери діяльності, значимості у мистецтві, сімейного стану, зарахованих на академічний пайок по місту Києву на 21 лютого 1920 р.: художник О. Богомазов, скульптор Ф. Балавенський, художники М. Прахов, А. Петрицький, Т. Бойчук (брат і учень М. Бойчука), оперний співак М. Донець, актори М. Заньковецька, Л. Лінницька, Л. Гаккебуш, І. Мар'яненко, актор і режисер П. Саксаганський, літератор М. Старицька, диригент Н. Городовенко. Загалом близько 90 осіб³⁴.

Критичне матеріальне становище митців засвідчує телеграма за підписами голови ради Української академії мистецтва Ф. Кричевського та керуючого справами М. Кічура у Харків до Укрголовпрофосвіти. Академія повідомляла, що губернські органи відмовляються надавати пайки, послаючись на пряме підпорядкування закладу Харкову: «Супроти невиносимого економічного становища співробітників Академії і супроти наявності що хтось мусить бути покликаним задовольняти їхні економічні потреби Рада Академії прохає Укрголовпрофосвіту про відповідне телеграфічне розпорядження»³⁵.

Важливо зазначити, що заробітна плата в грошах встановлювалася шляхом віднімання вартості виданих академпайків, одягу, палива за середніми ринковими цінами через відсутність

у бюджеті грошових ресурсів. Тому грошовий фонд був скорочений і середня норма видачі встановлена по кожній губернії окремо, в залежності від економічного її становища і кількості радянських службовців. Відповідно для робітників освіти Києва і губернії — 145,1 крб (найвища для Донецької — 257,9 крб, найнижча для Подільської — 88 крб)³⁶.

Ще однією справою, якою опікувався ВУКСВ щодо матеріально-грошового забезпечення, стали окремі академічні пенсії. На лютий 1927 р. було виклопотано 58 академічних пенсій: для Харкова — 13 повних і 4 половинних, для Києва — відповідно 12 і 9³⁷. У Харкові, зокрема, їх отримували П.М. Барабашов, Д.І. Багалій (50 %), В.П. Бузескул (50 %), Д.М. Сінцов (50 %) та інші; у Києві — А. Степович, О. Альохін, О. Гіляров (50 %), Д. Граве (50 %), М. Кобельов (50 %), С. Реформатський (50 %), Б. Срезневський (50 %), П. Тутківський (50 %) та інші³⁸.

Допомога родинам науковців і митців. Київське бюро зверталось до центрального бюро 17 лютого 1922 р. з листом у справі допомоги В.А. Кандибі, дружині поета Олександра Олеса (цікаво, що подання з цього питання зробив Х. Раковський). Одночасно доручив П. Лозієву розшукати її і з'ясувати, в чому може виявитися допомога. На тому ж засіданні ВУАН (лист за підписами М. Василенка і А. Кримського) зверталась до наукового комітету НКО із проханням поширити на Катерину Мельник-Антонович (дружину видатного історика) дію декрету про матеріальне забезпечення, виданого для підтримки академіків Д. Граве, А. Кримського, П. Тутківського та інших. Саме ВУКСВ займався цим питанням. Також до київського бюро було перенаправлене звернення до голови Раднаркому Всеукраїнського музичного комітету, комітету пам'яті М. Леонтовича від 11 лютого 1922 р. І хоча уряд радянської України окремою постановою від 19 листопада 1921 р. виділив допомогу родині композитора (одноразово 3 000 000 крб), цього було недостатньо. ВУКСВ отримав відомості, що «вдова Клавдія Леонтович з двома дочками майже голодають і розпродають останні хатній скарб». Комітет вшанування пам'яті Миколи Леонтовича просив видати постанову про постійне забезпечення родини Леонтовича, яка проживала у Тульчині³⁹.

Також Всеукраїнський музичний комітет та Комітет пам'яті М. Леонтовича 18 лютого 1922 р. просив допомоги ВУКСВ у забезпеченні матері Якова Степового — Наталії Акименко, яка голодувала у Харкові. Резолюція на документі свідчить

³² ЦДАВО. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 7.

³³ Там само. — Арк. 8.

³⁴ Там само. — Арк. 35–35 зв.

³⁵ Там само. — Спр. 15. — Арк. 6.

³⁶ Там само. — Арк. 18.

³⁷ Там само. — Спр. 187. — Арк. 4.

³⁸ Там само. — Арк. 8.

³⁹ Там само. — Спр. 14. — Арк. 29–30.

про те, що була видана допомога у 5 000 000 крб 27 березня 1922 р. Разом зберігся лист-звернення Н. Акименко, за яку підписався молодший син Микола, оскільки вона була неграмотна⁴⁰.

Бюро приєдналось до звернення Української академії мистецтв до центрального бюро ВУКСВ про забезпечення спеціальним декретом родини вбитого художника професора О.О. Мурашка⁴¹. Згодом надали (квітень — травень 1922 р.) дітям Г. Нарбута та О. Мурашка по 2 місячні пайки. У жовтні 1922 р. колишня дружина художника Наталія Лаврентіївна Нарбут звернулася до ВУКСВ, оскільки 2,5 року не отримувала ніякої допомоги (жила за адресою Думська площа, 2, квартира Волянських)⁴².

⁴⁰ Там само. — Арк. 33–34.

⁴¹ Там само. — Арк. 8.

⁴² Там само. — Арк. 91, 116.

Таким чином, можна зробити **висновок** про те, що Всеукраїнський комітет сприяння вченим у найважливішому науковому центрі УСРР — Києві зосередив свою роботу на кількох основних напрямках: житло, оздоровлення, академпайок, матеріально-грошове забезпечення, допомога родинам. Це привело до кардинальної зміни соціального становища інтелігенції — науковці, митці і викладачі стали соціальними утриманцями, а не соціально автономними одиницями. Надання допомоги дало змогу владним органам контролювати соціальний стан інтелігенції як соціальної групи, яка у значній своїй кількості знаходилась у моральній, а деколи і політичній опозиції до більшовицького режиму.

ДЖЕРЕЛА

1. Білокінь С. Київська вчена корпорація (20–50-ті рр. XX ст.) / С. Білокінь // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. — 2008. — Вип. 14. — С. 288–305.
2. Діденко К.В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим щодо соціального забезпечення науковців УСРР у 20-х рр. XX ст. / К.В. Діденко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — 2014. — Вип. 40. — С. 125–128.
3. Діденко К.В. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим з відкриття Будинків вчених в Україні (1920-і рр.) / К.В. Діденко // Гуржіївські історичні читання. — 2014. — Вип. 7. — С. 308–310.
4. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / О. Коляструк. — Х. : Раритети України, 2010. — 386 с.
5. Коляструк О.А. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 20-ті рр. XX ст. / О.А. Коляструк // Інтелігенція і влада. — 2008. — Вип. 13. — С. 97–111.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО). — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 1. Протоколи засіданий комісії по улучшению быта ученых при ВУКСУ и материалы к ним. 1 декабря 1921 г. — 26 января 1923 г. — 118 арк.
7. ЦДАВО. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 11. Документы об обеспечении продовольственными пайками и по личному составу научных работников УССР (протоколы, акты, ведомости, анкеты, автобиографии, списки, заявления, переписка). 13 января — 31 декабря 1921 г. — 317 арк.
8. ЦДАВО. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 14. Документы об улучшении бытовых условий научных работников г. Киева (протоколы, статьи, сведения, переписка). 14 декабря 1921 г. — 20 марта 1922 г. — 232 арк.
9. ЦДАВО. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 15. Документы о необходимости улучшения материального положения преподавательского состава г. Харькова (циркуляр, доклады, сведения, переписка). 14 сентября 1921 г. — 31 декабря 1922 г. — 69 арк.
10. ЦДАВО. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 68. Отчет о работе ВУКСУ за 1923 г. — 30 арк.
11. ЦДАВО. — Ф. 331. — Оп. 1. — Спр. 187. Отчет о работе ВУКСУ за октябрь 1925 — февраль 1927 г. — 34 арк.

REFERENCES

1. Bilokin S. Kyivska vchena korporatsiia (20–50-ti rr. XX st.) / Serhii Bilokin // Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka. — 2008. — Vyp. 14. — S. 288–305.
2. Didenko K.V. Diialnist vseukrainskoho komitetu spriannia vchenym shchodo sotsialnoho zabezpechennia naukovtsiv USRR u 20-x rr. XX st. / K.V. Didenko // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. — 2014. — Vyp. 40. — S. 125–128.

3. Didenko K.V. Diialnist Vseukrainskoho komitetu spriannia vchenym z vidkryttia Budynkiv vchenykh v Ukraini (1920-i rr.) / K.V. Didenko // Hurzhyivski istorychni chytannia. — 2014. — Vyp. 7. — S. 308–310.
4. Koliastruk O. Inteligentsiia USRR u 1920-ti roky: povsiakdenne zhyttia / O. Koliastruk. — X. : Rarytety Ukrainy, 2010. — 386 s.
5. Koliastruk O.A. Diialnist Vseukrainskoho komitetu spriannia vchenym u 20-ti rr. XX st. / O.A. Koliastruk // Inteligentsiia i vlada. — 2008. — Vyp. 13. — S. 97–111.
6. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali — TsDAVO). — F. 331. — Op. 1. — Spr. 1. Protokoly zasedanii komissii po uluchsheniiu byta uchenykh pri VUKSU i materialy k nim. 1 dekabria 1921 g. — 26 yanvaria 1923 g. — 118 ark.
7. TsDAVO. — F. 331. — Op. 1. — Spr. 11. Dokumenty ob obespechenii prodovolstvennyimi paikami i po lichnomu sostavu nauchnykh rabotnikov USSR (protokoly, akty, vedomosty, ankety, avtobiografii, spiski, zaiavleniia, prepiska). 13 yanvaria — 31 dekabria 1921 g. — 317 ark.
8. TsDAVO. — F. 331. — Op. 1. — Spr. 14. Dokumenty ob uluchshenii bytovykh uslovii nauchnykh rabotnikov g. Kieva (protokoly, stati, svedeniia, prepiska). 14 dekabria 1921 g. — 20 marta 1922 g. — 232 ark.
9. TsDAVO. — F. 331. — Op. 1. — Spr. 15. Dokumenty o neobkhodimosti uluchsheniia materialnogo polozhenniia prepodavatelskogo sostava g. Kharkova (tsirkuliar, doklady, svedeniia, perepiska). 14 sentiabria 1921 g. — 31 dekabria 1922 g. — 69 ark.
10. TsDAVO. — F. 331. — Op. 1. — Spr. 68. Otchiet o rabote VUKSU za 1923 g. — 30 ark.
11. CzDAVO. — F. 331. — Op. 1. — Spr. 187. Otchiet o rabote VUKSU za oktiabr 1925 — fevral 1927 g. — 34 ark.

Александр Бонь

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВСЕУКРАИНСКОГО КОМИТЕТА СОДЕЙСТВИЯ УЧЕНЫМ В КИЕВЕ В 1920-х гг.: СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТРОЛЬ

В статье исследуется деятельность Всеукраинского комитета содействия ученым в наиболее критический период — 1920–1925 гг. В условиях голода 1921–1923 гг. в самом большом научном центре Украины Киеве комитет поддерживал своей работой не только научных работников, преподавателей высших учебных заведений, но и деятелей искусства. Рассматриваются механизмы, как эта помощь была превращена большевистской властью в средство социального контроля интеллигенции.

Ключевые слова: ВУКСУ, интеллигенция, социальный контроль, жилье, академпапок, оздоровление, материально-денежное обеспечение.

Oleksandr Bon

ACTIVITY OF ALL-UKRAINIAN COMMITTEE OF ASSISTANCE TO SCIENTISTS IN KYIV IN 1920s: SOCIAL CONTROL

The article studies the activity of the All-Ukrainian Committee of Assistance to Scientists in the hardest period of 1920–1925. During the Holodomor of 1921–1923 the Committee supported scientists, higher education establishments' professors as well as the artists in the biggest scientific centre — Kyiv.

Financial conditions of scientists and artists were critical. This situation was used by the regime to control intellectuals. It transferred from leading social force, which was determining a direction and establishing of the Ukrainian state and was developing the culture, to ideologically and financially marginal social group.

The subject matter of this article is to study the forms and methods of the All-Ukrainian Committee's support to Kyiv intellectuals in the first half of 1920s. The archive of the All-Ukrainian Committee of Assistance to Scientists provides us with the opportunity to reveal insights on this issue.

Mechanisms of the use of the following support to social control of intellectuals by the Soviets are analysed. In the condition of whole-food and essential tools deficiency, which was in the USSR and, in particular, in Kyiv in 1921–1923, scientists were sufficiently unprotected. It provided the state with a possibility to use budget financing / underfunding to influence intellectuals loyalty (in particular, scientists and artists). The part of this support as well as leverage over the intellectuals means accommodation, sanitation, financial aid, food aid (food ration for academics), support to families of the dead.

Key words: All-Ukrainian Committee of Assistance to Scientists, intellectuals, social control, accommodation, food ration for academics, sanitation, financial aid.

Дата надходження статті до редакції: 21.05.2017 р.